

УДК 316.6:159.98

Кунцевська А.В.[°]

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, факультет психології, кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри соціальної роботи.

РЕФЛЕКСИВНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВОЛОНТЕРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У поданій статті розглянуто проблему рефлексивного забезпечення волонтерської діяльності та проаналізовано зміст позицій, які посідає волонтер в процесі допомоги постраждалим у зоні АТО.

Ключові слова: рефлексія, особистісна позиція, волонтерська діяльність

В данній статті розглядається проблема рефлексивного забезпечення волонтерської діяльності та проаналізовано зміст позицій, які займає волонтер в процесі надання допомоги постраждалим в зоні АТО

Ключевые слова: рефлексия, личностная позиция, волонтерская деятельность.

The article is devoted to the issue of facilitating and managing of reflective thinking towards volunteers' helping process. The author analyses volunteer's stances and attitudes - as well as defines personal risk factors.

Keywords: reflection, personal stance, volunteer activity

Актуальність. На тлі загострення соціально-економічної ситуації в Україні можемо констатувати підвищення громадської активності та актуалізацію соціальних ініціатив. Особливо помітним є сплеск волонтерської діяльності у напрямі надання соціально-психологічної підтримки пораненим, біженцям, постраждалим, сім'ям загиблих, що останнім часом отримало і законодавче підкріплення у вигляді змін до деяких законів України щодо волонтерської діяльності [1]. Результати дослідження GfK Ukraine на замовлення ООН в Україні, проведеного у листопаді 2014 року виявили, що більшість волонтерів не належать до певної організації, а планують власну діяльність самостійно, на власний розсуд [2]. Це викликає серйозне занепокоєння, оскільки надання соціально-психологічної допомоги в кризовій травматичній ситуації, що здійснюється непрофесіоналами вимагає особливих форм підготовки та супроводу.

Мета. У поданій статті ми маємо на меті проблематизувати волонтерську діяльність з точки зору необхідності забезпечення її рефлексивного супроводу для збереження/ відновлення екологічності взаємодії волонтерів із постраждалими від бойових. А також виявлення позицій та способів дій волонтерів у процесі надання допомоги, що з високою ймовірністю призводять до особистісного вигорання.

Сутність волонтерської діяльності у тому, що за своїм призначенням вона практично не перетинається з діяльністю державних соціальних структур: соціальна політика держави орієнтована на забезпечення певного визначеного життєвого мінімуму, у той час як волонтерська діяльність орієнтована на забезпечення певної якості життя тих осіб, груп, спільнот, щодо якої вона здійснюється.

Волонтерство в країнах Європи та США є соціально бажаним та, навіть, обов'язковим виявом особистісної соціальної активності. Базовими ідеями

[°] © Кунцевська А.В., 2015 р.

волонтерства традиційно вважають: отримання досвіду професійної діяльності у майбутній професійній сфері, бажання соціальних змін та справедливості, соціальна відповідальність, реалізація лідерських якостей, інтелектуальний пошук, духовне наповнення, професійний розвиток, політична свідомість [3].

У законі України «Про волонтерську діяльність» волонтерська діяльність зазначена як: «добровільна, соціально спрямована, неприбуткова діяльність, що здійснюється волонтерами шляхом надання волонтерської допомоги», а волонтерська допомога визначена як: «роботи та послуги, що безоплатно виконуються і надаються волонтерами» [1].

Волонтерська діяльність є непрофесійною добровільною діяльністю, заснованою на особистому переживанні необхідності допомоги. Однак, на сьогодні воно набуває багатьох ознак професійної діяльності: дублювання змісту, інтенсивності, регулярності та ін. Сьогодні дуже важко визначити межі волонтерської і професійної діяльності не лише через те, що до волонтерської діяльності включені професіонали, але й внаслідок того, що складну (за рівнем знань і компетентності, які вимагає ситуація) діяльність виконують непрофесіонали-волонтери. І дійсно, змістом волонтерської активності, окрім організаційної, матеріальної та фінансової підтримки постраждалих, що не потребує особливих компетенцій, волонтери-непрофесіонали надають психологічну підтримку.

У змінах до закону про волонтерську діяльність є вказівка на «надання допомоги громадянам, які постраждали внаслідок надзвичайної ситуації техногенного чи природного характеру, дії особливого періоду, правових режимів надзвичайного чи воєнного стану, проведення антитерористичної операції, у результаті соціальних конфліктів, нещасних випадків, а також жертвам злочинів, біженцям, внутрішньо переміщеним особам» [1].

Текст закону практично повністю повторює зміст іншого закону, що визначає зміст соціальних послуг, що надаються відповідними професійними організаціями. Що означає, що держава фактично дає дозвіл на дублювання професійних послуг волонтерськими без вказівки на рівень професійності волонтерів. A.Gillette у статті про історію волонтерського руху, визначає негативні сторони волонтерства, а саме ситуацію, коли волонтери в повному обсязі виконують обов'язки держави стосовно найбільш уразливих членів суспільства, що, фактично означає соціальну безвідповідальність держави [4].

Слід вважати на те, що місія волонтера пов'язана передусім із його самовизначенням та особистісними смислами. Волонтерство є підтримкою певної якості людського життя, причому уявлення про якість життя індивідуальним вираженням особистісного смислу, цінностей, переконань особистості волонтера.

Волонтер, навіть виконуючи вказівки організації, до діяльності якої долучається, керується у власній діяльності інтересом, що може не бути пов'язаний із діяльністю державних чи громадських організацій. Волонтерство, на відміну від професійної діяльності не пов'язане з іншою відповідальністю, аніж відповідальність перед власними принципами й смислами, тому регуляція волонтерської діяльності принципово не може здійснюватись за зразком регулювання професійної діяльності.

Йдеться про створення системи усвідомленого волонтерства задля збереження психологічного благополуччя волонтерів. Самозвіт, критичний аналіз

мотивів і цілей власної діяльності далеко не завжди стає початком волонтерської діяльності, а процес допомоги настільки динамічний і насичений, що практично неможливо зробити зупинку і осмислити що відбувається. А без осмислення не відбувається формування досвіду – зв'язку між теорією і практикою, вироблення особистого знання з пережитих ситуацій. Саме рефлексія трансформує особистісну історію, події та переживання у досвід. При цьому досвідом вважаємо усвідомлену, осмислену систему дій, де можна виокремити задачі, спосіб власних дій та результат.

Процедура методологічної рефлексії як засіб фіксації позиції волонтера у процесі надання допомоги. Нижче представлено опис якісного дослідження, що відбувалося у формі методологічної рефлексії з фіксованими питаннями.

Загальна кількість осіб, які брали участь у рефлексивній сесії – 44 особи, з яких 9 чоловіків, решта жінки. Сесія «Методологічна рефлексія волонтерської позиції» була проведена на другому етапі проекту «Допомога психологам та волонтерам у роботі з постраждалими від військових дій», який відбувався з жовтня 2014 по травень 2015 року. 80% учасників програми є діючими волонтерами Києва, Київської області та Житомира, які надають соціально-психологічну допомогу переселенцям та пораненим бійцям, а також їхнім сім'ям.

Основним фокусом рефлексивної сесії була позиція волонтера. Ми зупинилися саме на цьому компоненті діяльності, оскільки позиція є необхідним компонентом функціональної структури діяльності, що забезпечує ідентифікацію та усвідомлення суб'єктом власного місця у ситуації діяльності. Позиція особистості у структурі діяльності охоплює усі три підструктури діяльності: спонукальну (потреба, мотив, об'єкт, мета); інструментальну (умови, засоби, склад); контролюючу (контроль, оцінка, продукт), оскільки іманентно містить в собі, і вказівку на мету, об'єкт, зміст діяльності, і обмеження та можливості арсеналу засобів, а також функції, пов'язані з співвіднесенням отриманого продукту з ідеальним образом цього продукту втіленим у меті.

Позиція відрізняється від ролі (рольового паттерну) та означає прийняття суб'єктом вимог, очікувань, відповідальності, а також виконання «набору» відповідних дій і функцій. Усвідомлення власної позиції означає свідому фіксацію мети і результату власної діяльності, принципів, що виступають межами для цієї позиції. Роль більше подібна до стильових характеристик і виступає зовнішньою оболонкою реалізації певної позиції.

Нашим завданням впродовж рефлексивної сесії було виявити ступінь усвідомленості волонтерами власних цілей та задач, а також уявлення про результати і ефекти їхньої діяльності. Ми мали на меті створення умов для обговорення наявних особистісних проблем волонтерської активності та розуміння волонтерами можливих психологічних ризиків у їхній діяльності.

За логікою і змістом процес рефлексії був побудований на серії рефлексивних питань:

- Ким я є у процесі наданні волонтерської допомоги?
- Що я роблю як /назва позиції/?
- Що я хочу отримати? (Що має відбутися зі мною і з людиною, якій я допомагаю? Що це для мене означає?) В цьому пункті ми наголошували на відокремленні результату підопічного від особистого результату волонтера.
- Чи отримую я це? Що я отримую в реальній ситуації?

Динаміка рефлексивного мислення розгортається від першої, досить поверхової фіксації опису діяльності, натомість визначити власну позицію, відповідаючи на питання «Хто я?» виявляється дуже важко. Для визначення власної позиції необхідно усвідомити і зафіксувати Я-переживання у процесі волонтерської діяльності, що, як правило, викликає спротив. Саме тому, «Я-переживання» легше зафіксувати у вигляді метафори, що найбільш точно його втілюють. Аналіз рефлексії позиції волонтерів при наданні допомоги дозволив виділити наступні позиції: «Матір», «Захисник», «Професіонал», «Учень», «Пасивний помічник», «Приятель/друг», «Ідеаліст».

1. «Матір» - найперша позиція, що прозвучала у групі. На наше прохання учасники розвинули думку про те, що означає бути «матір'ю» у процесі наданні волонтерської допомоги: «як матір я піклуюсь, люблю, нянчу, безумовно приймаю, жертвую, годую»; дехто зазначив, що це означає «дотягнути людину до точки, коли вона сама стає на ноги».

Таким чином, волонтер визнає себе особою, від якої залежить благополуччя і самостійність іншої людини. «Матір» знає як краще, головним гаслом стає «безкорисливість», однак на рівні переживання волонтер прагне вдячності і любові від «дитини», яку «ставити на ноги». Серед наслідків подібної позиції учасники визнали певну міру залежності від іншого, від його настрою: «Я починаю жити чужим життям як власним», «я відчуваю спустошеність». З цієї позиції цінність життя людей, яким волонтер допомагає стає вищою за його власне життя (його здоров'я, його сім'ю та ін..) Окрім того, дехто з учасників поскаржився на відторгнення, а також на «втому від того, що віддаю занадто багато».

2. Захисник – позиція, для якої найбільш характерним є переживання волонтером соціальної несправедливості; особистісна ініціатива з'являється на рівні переживання невідповідності певної життєвої ситуації уявленням особистості про те, як має бути:

«Сім'ї ходили, але їх відшивали, а потім я прийшла і виступила на прес-конференції... Я все зробила сама: я збрала відомості про сім'ї, зі всіма поспілкувалась запрошувала на конференцію, щоб сім'ї виступили, однак вони не прийшли, оскільки воєнкоми їх запевнили, що вони все отримують»; «Я була сторонньою людиною, яка вирішила допомогти людям розібратися»; «Я відстоюю інтереси незахищених». Ще одним характерним переживанням позиції захисника є переживання необхідності діяти і особистої відповідальності: «Це потрібно зробити, але ніхто не хоче це робити». Серед притаманних даній позиції дій волонтери зазначили: добровільне прийняття відповідальності, організація процесу (від комунікації, пошуку однодумців до запрошення телебачення і притягнення адміністративних органів до відповідальності), контроль/ моніторинг виконання обов'язків щодо поранених військових соціальними службами, контроль дотримання законодавства, виконання функцій посередництва при вирішенні конфліктних питань. Виконання всіх цих функцій вимагає

Зворотнім боком позиції «захисника» є :«Відчуття розбиття об стіну, мізерності і даремності зусиль»; «Відчай, пов'язаний з неможливістю зсунути бюрократичну систему».

3. Професіонал – позиція, артикульована в основному професійними психологами, які працюють волонтерами у шпиталях, а також старшими студентами-психологами. Специфічна позиція, що вирізняється від інших вищим

рівнем усвідомленості цілей, відповідальності та чіткістю бажаних результатів: «Сприяю створенню життєвої перспективи у схемі цілепокладання»; «Зорієнтований на певний результат»; «Я працюю, відповідаю вимогам і компетенціям професії»; «Зцілюю, повідомляю про «діагноз», підтримую цінність життя». Наявне усвідомлення структури процесу допомоги: «Я можу побути другом на початку встановлення контакту, а потім я переходжу в іншу позицію, я планую і чекаю результат».

Учасники визначили й інший бік даної позиції – відчуття самотності, розмивання особистих меж, спустошеності: «я періодично занурююсь у переживання «я - ніхто», коли виникає знесиленість»; «почуття ізольованості створюють відчуття, що я ніхто».

4. Учень – позиція, яку охоче утримують ті, хто прагне отримати досвід психологічної практики. На запитання «Що я роблю як Учень?», учасники відповіли: «отримую особистісний розвиток»; «Перемагаю страх. Вчуся професії на практиці»; «Отримую нові знання, інтегрую їх у вже існуючу систему»; «Я ніколи цього не робив, а тут я можу спробувати і навчитися».

Переваги позиції полягають у певній свободі волонтера відносно власної діяльності і можливостях розвитку. Ризик, в свою чергу, полягає у тому, що учень не бере на себе таку ж саму відповідальність, як «професіонал» або «матір» - учасники можуть перебувати у переживанні «несправжності» ситуації, де можна «спробувати щось новеньке і побачити як воно працює».

5. «Пасивний помічник» - це не одна позиція, а група позицій-метафор, об'єднаних переживанням волонтерів себе як інструменту, яким може скористатися той, хто потребує допомоги. Серед найяскравіших метафор: «подорожній», «милиця», «стінопробивне знаряддя»; «спостерігач/гість»: «Я - подорожній, який вислуховує, людина яка поруч, якій можна відкритися без вагань. Не втручаюсь, просто супроводжую»; «Бути попутчиком означає, що у ви поділяєте дорогу з кимось». «З подорожнім не потрібно дружити, ним можна побути щоб розповісти свою історію»; «Я – милиця у людській подобі, ти можеш мене взяти і опертися, а можеш не брати і не спиратися», «Я підсобний матеріал, я можу бути, а можу і не бути»; «При організації процесу у мене виникає відчуття, що я танк, стінопробивне знаряддя, коли необхідно лобом стіну пробивати і з боку держави, і з боку психологів»; «я просто гість – якщо мене не кликали, я просто спостерігаю».

6. Друг/ Приятель – позиція, що найбільшим чином орієнтована на симпатію і близькі стосунки з постраждалим: «я стаю співучасником»; «як друг я приймаю на рівних, визнаю іншого таким який він є, поділяю інтереси і ділюся, зберігаю таємницю», «Поділяю негаразди»; «Визнаю тебе, говорю правду, ділюся своїм і поділяю, цікавлюсь». Волонтери, які пред'являли себе як друзі, визнали, що найбільшою винагородою в цьому процесі ставало відчуття власної потрібності. У разі відмови у «взаємності» з боку тих, кому волонтери - «друзі» прагнуть допомогти, останні відчувають глибоку образу і не можуть продовжувати працювати. Практика психологічної підтримки поранених у шпиталях вимагає, певною мірою, «нав'язування» допомоги, втручання, що, в свою чергу, викликає серйозний супротив з боку «клієнтів». Висловлювати своє невдоволення, гнів, відчай поранені можуть у різних формах, до чого дружньо налаштовані волонтери виявляються не готові.

7. «Ідеаліст» – це так само кілька позицій, поєднаних за принципом наявності певної чіткої і самодостатньої ідеї, що спрямовані на ствердження і посилення ресурсності, переживання власної спроможності щось зробити: «Мені видається, що я – місіонер... Йде боротьба добра і зла, а я посилюю сили добра на планеті. Один з контекстів виникнення добра – це культивування любові до себе, наснаження», «Я надихаю інших, змушую дивитися на речі позитивно»; «Я – свідомий громадянин, і як громадянин я стаю солідарним, стаю частиною руху до змін». Можна констатувати, що представники цієї позиції відчують впевненість і приналежність до змін, створюють спільноту, є лідерами, хоча не прагнуть лідерства.

Висновки. Аналіз результатів методологічної рефлексії дозволяє зробити висновок про те, що відсутність серйозного рефлексивного забезпечення підготовки волонтерів до роботи із постраждалими у зоні АТО призводить до стихійно-інтуїтивного самовизначення у ситуації допомоги. Самовизначення з високою ймовірністю залежить від особистого досвіду і напряму професійної підготовки волонтерів. Наявність професійної позиції, з одного боку, робить волонтерську діяльність більш осмисленою, однак призводить до знецінення професійної діяльності: фактично професіонал робить свою роботу у важких умовах не отримуючи винагороди. Певна частка благодійності в роботі підкріплює її осмисленість, однак зміщення діяльності у бік волонтерства породжує внутрішнє протиріччя, яке волонтер-професіонал нерідко вирішує покинувши роботу на користь волонтерства. З іншого боку, домінування глибоко-особистісних мотивів визнання, самоствердження, влади або контролю є серйозним порушенням екологічності взаємодії волонтера і особи, яка отримує допомогу.

Методологічна рефлексія позиції волонтера може виступати інструментом збереження особистісних і професійних смислів і меж, а також умовою для організації осмисленої і доцільної волонтерської діяльності.

Список використаних джерел

1. Про внесення змін до Закону України «Про волонтерську діяльність» (щодо розвитку громадянського суспільства в Україні та підтримки волонтерського руху) : проект закону від 5 листопада 2013 р. № 3549. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=48948
2. Волонтерський рух в Україні. Звіт GfK Ukraine на замовлення Організації Об'єднаних Націй в Україні, 5 грудня 2014 р.
3. Reed, J. & Koliba, C. (2003.). Understanding reflection. In J. Reed & C. Koliba (Eds.), Facilitating Reflection: A Manual for Higher Education (pp. 27-43). <http://www.uvm.edu/~dewey/reflect.pdf>
4. Gillette A. One Million Volunteers: The Story of Volunteer Youth Service. – Harmondsworth: Penguin, 1968// <http://www.ourstory.info/library/5-AFSIS/Gillette/volunteersTC.html>

Отримано 20.11.2015 р.